DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18141670

ANGLIYADA PARLAMENTNING SHAKLLANISH ILDIZLARI

Muqumov G‘ayrat Ilyos o‘g‘li
Buxoro davlat universiteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada parlamentning qadim zamonlardan shakllanishi va bosqichlari, Angliyada shakllangan parlament va uning ko‘rinishi, Angliyadagi parlamentning rivojlanishi va boshqaruvdagi ahamiyati aks etgan. Shuningdek, keyingi davrlarda va hozirda Angliya parlamentining asosiy xususiyatlari tahlil etilgan.*

Kalit so‘zlar: *Yunoniston, parlament, palata, lordlar, xartiya, qirol, Angliya, demokratiya.*

ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ ПАРЛАМЕНТА В АНГЛИИ

Аннотация: *В данной статье рассматривается формирование и этапы развития парламента с древних времен, парламент, сформированный в Англии, и его появление, развитие парламента в Англии и его значение в управлении государством. Также анализируются основные особенности английского парламента в более поздние периоды и в настоящее время.*

Ключевые слова: *Греция, парламент, палата, лорды, хартия, король, Англия, демократия.*

THE ROOTS OF THE FORMATION OF PARLIAMENT IN ENGLAND

Abstract: *This article reflects the formation and stages of parliament from ancient times, the parliament formed in England and its appearance, the development of parliament in England and its importance in governance. Also, the main features of the English parliament in later periods and now are analyzed.*

Keywords: *Greece, parliament, chamber, lords, charter, king, England, democracy.*

KIRISH (INTRODUCTION)

Parlament tizimi zamonaviy demokratik boshqaruvning ajralmas qismi bo‘lib, uning tarixiy ildizlari Qadimgi Yunonistonga borib taqaladi. Miloddan avvalgi V asrda qadimgi Yunonistondagi “Xalq majlisi” faoliyatida dastlabki parlament jamoalarining boshqaruvi o‘z aksini topadi. Keyinchalik ushbu boshqaruv qadimgi Rimga ham tarqalib, davlatni turli jamoalar orqali boshqaruv an’anaga aylanadi. Parlamentning keyingi paydo bo‘lish bosqichi o‘rta asr Angliyasiga borib taqaladi. Hozirgi kunda butun dunyoda parlament tizimi xalq vakilligi, qonun ustuvorligi va hokimiyatlar bo‘linishi tamoyillarining asosiy kafolati sifatida e’tirof etilsa-da, bu institutning shakllanishi uzoq tarixiy jarayonlar natijasidir. Angliya bu borada eng qadimiy parlament an’analariga ega davlat sifatida alohida o‘rin tutadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI (LITERATURE REVIEW)

Parlament tarixi har doim e’tibor markazida bo‘lgan mavzulardan biri hisoblanadi, shu boisdan ushbu mavzu bilan qiziqish dunyoning har bir davlatida uchraydi. Asosan Yevropa va Amerika tadqiqotlarida ushbu mavzu bilan bog‘liq maqola va ilmiy chiqishlar ko‘proq uchraydi. Keyingi davrlarda parlament shakllanishining tarixiy sharoitlari turlicha kechadi. XI–XII asrlarda Angliyada feodal monarxiya hukm surgan bo‘lib, qirol hokimiyati deyarli cheklanmagan edi. 1066-yilda Angliyaga normanlar bosqinidan so‘ng qirollar markazlashgan boshqaruvni kuchaytirishga harakat qildilar. Biroq o‘rta asr ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarining rivojlanishi, shuningdek, feodallar va ritsarlar manfaatlarining to‘qnashuvi natijasida qirollik hokimiyati ustidan nazorat zaruriyati paydo bo‘ldi.

TAHLIL VA NATIJALAR (ANALYSIS AND RESULTS)

XIII asrning boshlarida Angliyada feodal davlatning yangi tabaqa monarxiyasiga o‘tish uchun qulay va obyektiv shart-sharoitlar vujudga keldi. Biroq qirol hokimiyati o‘z mavqeini mustahkamlab, hukmron tabaqa vakillarining davlat

ahamiyatiga molik masalalarni hal etishini unchalik istamasdi. Genrix IIning tashqi siyosatda mag‘lubiyatga uchragan avlodlari davrida monarx hokimiyati haddidan oshib ketdi. Shunday vaziyatda Angliyada ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlar kelib chiqdi. Mazkur harakatga baronlar boshchilik qildi. Ularga vaqti-vaqti bilan ritsarlar va frigolderlar (O‘rta asrlarda Angliyadagi feodal yer egalari) qo‘shildi. Qirolga qarshi chiqishlarning ijtimoiy xarakteri XIII asrdagi siyosiy ziddiyatlarning o‘ziga hos xususiyati bo‘ldi. XIII asrdagi ijtimoiy chiqishlar XI-XII asrdagi baronlar isyonlaridan farq qilardi.

Angliyada qirol Richard I (1189-1199) va Ioann Bezzemelni (“Yer-siz Ioann”) (1199-1216) davrida qirol hokimiyati zaiflashib qoldi. Qirol Richard I Angliyada deyarli yashamadi. U taxtga o‘tirgach qilichini yalang‘ochlab, Sharq tomonga ot surdi. Qirol Richard I salib yurishlarida va Fransiyaga qarshi bo‘lgan urushda qatnashib umr o‘tkazdi. Shuning uchun ham tarixchilar uni solnomalarda “Richard Sheryurak” deb atashadi.

1215-yilda qirol Ioann Bezzemelni majburan “Magna Charta Libertatum” (Erkinliklar Buyuk xartiyasi)ni imzolashga majbur bo‘lishi parlament tarixidagi eng muhim bosqichlardan biri bo‘ldi. Bu hujjat qirol hokimiyatini chekladi va feodallar hamda cherkov huquqlarini kafolatlab, “hech kim qonun ustidan yuqori emas” degan g‘oyani ilgari surdi.

Angliyada shakllangan parlamentning dastlabki ko‘rinishi soda holatda bo‘lgan. XIII asrda qirol hokimiyatiga qarshi kuchlar o‘zaro maslahatlashuvlar shaklida yig‘ila boshladilar. Avvaliga bu majlislar “Katta kengash” (Great Council) deb atalgan. 1265 yilda Simon de Monfor boshchiligida o‘tkazilgan yig‘ilish tarixda ilk haqiqiy parlament sifatida tilga olinadi. Unga faqat baronlar emas, balki ritsarlar va shaharlardan vakillar ham chaqirilgan edi. Shu tariqa, Angliyada vakillik tamoyiliga asoslangan siyosiy organ shakllanib bordi.

1295-yilda qirol Eduard I tomonidan chaqirilgan “namunaviy parlament” (Model Parliament) parlament tarixidagi muhim burilish nuqtasi bo‘ldi. Bu yig‘ilishda qirollik, ruhoniylar, zodagonlar hamda jamoa vakillari (shaharlardan ikki vakil va har

bir graflikdan ikki ritsar) qatnashgan. Aynan shu tarkib keyinchalik ikki palatali parlament tizimining asosiga aylandi.

XIV asrga kelib, parlament ikki palatadan iborat shaklga keldi:
- Lordlar palatasi (House of Lords) – zodagonlar va ruhoniylardan iborat edi.
- Jamoalar palatasi (House of Commons) – ritsarlar va shaharlardan saylangan vakillardan tuzilgan edi. Parlament dastlab qirol tomonidan soliqlarni tasdiqlash uchun chaqirilgan bo‘lsa, asta-sekin u qonun chiqaruvchi va nazorat funksiyalarini ham bajara boshladi.

Jamiyatlar qonunchilik sohasida sezilarli yutuqlarga erishdi. XIV asrning o‘rtalariga kelib Angliyada oliy huquqiy aktlarning ikki turi mavjud edi. Podshoh farmonlar - farmonlar chiqardi. Ikkala palata va qirol tomonidan qabul qilingan parlament aktlari ham qonun kuchiga ega edi. Ular qonunlar deb atalgan. Nizomni chiqarish tartibi quyi palata tomonidan takliflar ishlab chiqishni nazarda tutadi - qonun loyihasi. Keyin lordlar tomonidan ma’qullangan qonun loyihasi qirolga imzolash uchun yuborildi. Qirol tomonidan imzolangan bunday qonun loyihasi nizomga aylandi. Ba’zan qirollik farmonlari Jamoatlar palatasining takliflariga asoslanadi. XV asrda allaqachon davlatda hech qanday qonun jamoat palatasining roziligisiz qabul qilinishi mumkin emas edi.

XVI–XVII asrlarda, xususan, Tudorlar va Stuartlar davrida parlament bilan qirol o‘rtasidagi kurash kuchaydi. 1640 yilning aprelida 11 yillik tanaffusdan so‘ng yana parlment chaqirildi. Ammo bu parlament shotland isyonchilariga qarshi kurashish uchun qirolga pul bermadi va yana huquqlar to‘g‘risidagi iltimosnomada keltirilgan talablarni bajarilishini rad etdi. Karl I bir necha hafla o‘tgandan so‘ng parlamentni larqatib yubordi, shuning uchun u “qisqa parlament” deb nom oldi. Bu jarayon 1640-yillarda Angliya fuqarolar urushi bilan yakunlanib, parlamentning ustuvorligi qonuniy tus oldi.

1688-yilgi “Shonli inqilob” natijasida parlament monarxiya ustidan yakuniy ustunlikka ega bo‘ldi. 1689-yilgi “Huquqlar to‘g‘risidagi akt” (Bill of Rights) qabul qilinishi bilan Angliyada konstitutsiyaviy monarxiya asoslari mustahkamlandi. Shu

vaqtdan boshlab parlament qonun chiqaruvchi hokimiyatning oliy organi sifatida tan olindi, qirol esa faqat ramziy va ijro vakolatlari bilan cheklanib qoldi.

XULOSA (CONCLUSION)

Bugungi kunda Britaniya parlamenti demokratik boshqaruvning timsoli sifatida butun dunyoda e'tirof etiladi. U ikki palatadan – Lordlar palatasi va Jamoalar palatasidan iborat bo'lib, hukumat a'zolari parlament oldida javobgar. Shu jihatdan Angliya parlamenti zamonaviy demokratik tizimlarning modeli sifatida ko'plab mamlakatlarda parlamentarizm tamoyillarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan.

Xulosa qilib aytganda, Angliya parlamenti ko'p asrlik siyosiy va ijtimoiy kurashlar natijasida shakllandi. U feodal kengashlardan boshlab, xalq vakilligi va qonun ustuvorligi tamoyillariga asoslangan institutga aylandi. Bu jarayon dunyo siyosiy tarixida vakillik boshqaruvi va konstitutsiyaviy monarxiyaning eng muvaffaqiyatli namunalaridan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES) CONCLUSION/RECOMMENDATIONS)

1. Muqimov Z. — Chet mamlakatlar davlati va huquqi tarixi. Toshkent: TDYuU nashriyoti, 2018.
2. Maddicott J. R. — The Origins of the English Parliament, 924-1327. Oxford University Press, 2010.
3. Thompson F. — A Short History of Parliament, 1295-1642. London, 1938.
4. Milliycha.uz — "Parlament", "Parlamentarizm" maqolalari.
5. Bill of Rights 1689, UK Parliament Archive.
6. Hakimova S., Galiyev S. INGLIZ PARLAMENTING TARIXIY O'ZGARISHLARI //Решение социальных проблем в управлении и экономике. – 2025. – Т. 4. – №. 4. – С. 157-163.
7. Yo'ldoshaliyevna, O. S. (2024, June). XI-XVIII asrlarda Buyuk Britaniya. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON MEDICINE, SCIENCE, AND EDUCATION* (Vol. 1, No. 5, pp. 73-76).
8. https://xabardor.uz/uz/post/garb-demokratiyasining-ibtidosi-buyuk-erkinlik-xartiyasi-insoniyatga-nima-berdi